

І.М. Мачуська, м. Київ

ФОРМУВАННЯ В СТАРШОКЛАСНИКІВ ІНТЕРЕСУ ДО ПРОФЕСІЙ У ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті проаналізовано теоретичні підходи щодо проблеми формування у старшокласників інтересу до професій психолого-педагогічних дослідження вітчизняних і зарубіжних авторів.

Ключові слова: професійна спрямованість особистості, професійний інтерес, професійна орієнтація, старший шкільний вік.

В умовах ринкових відносин змінюється сама праця, яка потребує високого професіоналізму, вміння швидко адаптуватись у нових суспільних і економічних відносинах. Пріоритет загальнолюдських цінностей, інтереси конкретної людини, її громадянські права і в цій ситуації повинні посідати центральне місце в соціальних програмах України, в її молодіжній політиці. Нові функції професійної орієнтації полягають і у сприянні розвитку здатності удосконалювати професійний рівень, бути професійно мобільним, і у вихованні економічної активності, трудової та інтелектуальної незалежності.

Мета статті – проаналізувати теоретичні підходи до проблеми формування у старшокласників інтересу до різних професій.

У наукових дослідженнях розвиток інтересу до певного виду діяльності розглядається як динамічний багатоплановий процес, що детермінує різноманітність підходів до визначення його сутності. Теоретико-методологічні основи інтересу висвітлюються в роботах психологів (Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, Г. Костюк, М. Левітов, В. М'ясищев, К. Платонов, С. Рубінштейн, Б. Теплов) і педагогів (Д. Закатнов, О. Мельник, О. Осипов, Н. Пасічник, М. Тименко, Г. Щукіна, Ю. Шаров). У сукупності визначальних рис інтерес розглядається як вибіркоче емоційно-пізнавальне ставлення особи до предметів, явищ, подій навколишньої дійсності, а також до певних видів діяльності, які мають важливе значення для людини. Таким чином, інтерес займає ніби проміжне місце у системі потребнісних відносин людини до навколишньої дійсності. Виникаючи на основі бажання, потягу до певного виду діяльності, інтерес у процесі

його розвитку може перерости у стійку особистісну потребу, в активне, діяльне ставлення до свого предмета, у нахил [1, с. 29].

У психології та педагогіці прийнято розрізняти чотири якісні етапи розвитку інтересу. Зацікавленість – найелементарніший інтерес, що за певних ситуацій оволодіває учнями, але при зміні ситуацій швидко зникає. Цей етап розвитку інтересу пов'язаний з новизною предмета, яка може й не мати особливого значення для людини. Допитливість – стан, що характеризується прагненням проникнути за межі побаченого, розширити свої знання. Для учнів другий якісний етап розвитку інтересу характеризується емоціями здивування, почуттям радості відкриття. Пізнавальність – вищий стан розвитку інтересу, пов'язаний з намаганням учня самостійно розв'язати проблемне питання, проникнути в суть предмета, встановити закономірності його розвитку. Конструктивна творчість – етап розвитку інтересу, що характеризується спрямованістю учнів не лише на глибоке і міцне засвоєння знань, опанування теоретичними основами, а й на застосування їх на практиці.

Таким чином, педагогічний аспект характеристики інтересу виходить з того, що інтерес – це стан, який рефлектується у свідомості, і разом з тим – це свідомість, яка переходить у дію; це єдність вираження внутрішньої суті суб'єкта і відображення об'єктивного світу. Аналіз етапів розвитку інтересів учнів дозволяє стверджувати, що характеристика інтересу до певного виду діяльності відображає певний рівень розвитку нахилів учнів. Окрім нахилів, для того, щоб інтереси викликали діяльність, потрібна наявність відчутних стимулів і мотивів діяльності. Зацікавленість людини має місце, коли під впливом стимулів і мотивів відбувається реалізація її інтересів.

Інтерес є одним із структурних компонентів загальнолюдської культури, яка, за Л. Виготським визначається як продукт соціального життя та суспільної діяльності людини, і тому сама постановка проблеми культурного розвитку поведінки вже вводить нас в соціальний план розвитку [2, с. 304]. Йдеться про те, що інтерес не може бути обмежений однією рисою характеру індивіда. Інтереси безпосередньо пов'язані з психологією, звичаями, культурним рівнем і свідомістю людей. Тому інтерес слід розглядати у тісному зв'язку з іншими властивостями, що характеризують особистість – з її схильностями і здібностями. Спонукаючи особистість до відповідної діяльності, інтерес породжує схильність і включається

до її структури. Наявність інтересу до певної діяльності стимулює розвиток здібностей, що забезпечують успішну роботу в цьому виді діяльності.

Встановлюючи взаємозв'язок інтересу з іншими психічними процесами, ряд дослідників відмічає, що він служить джерелом активізації, мотивом діяльності. Перетворення у діяльність є першою та найближчою формою виразу інтересу. Тому інтереси не можуть і не повинні бути пасивно-споглядальними, вони є активними, виявляються дієвим інструментом успішної діяльності.

У визначенні поняття “інтерес” ряд дослідників підходить з позиції цілісної особистості, вважаючи, що ми не можемо віднести інтерес до якої-небудь окремої функції – він відноситься до усієї особистості. Вважається, що це – синтетичний процес, який включає розумову діяльність, почуття і волю. Стосовно структури інтересу, такої ж позиції дотримуються Н. Беляєва, М. Левітов, О. Киричук та інші. Таким чином, інтерес має складну психологічну структуру, чим зумовлюється сила його впливу на розвиток особистості, проте, не являє собою окремого конкретного психічного процесу.

Розглядаючи інтереси і потреби як мотиви людської діяльності, можна виявити закономірність, що впливає від усвідомлення людиною об'єктів і процесів дійсності: чим вище рівень усвідомлення, тим все більше потреби наближаються до інтересів, і, нарешті, достатньо усвідомлена та чи інша потреба може стати інтересом. З іншого боку, інтереси, реалізуючись через відповідну діяльність людини, ведуть до виникнення нових потреб. Тобто там, де є інтереси, там є в наявності або у процесі становлення і засоби їх реалізації.

З метою визначення теоретичних підходів до сутності професійних інтересів, їх функціональної природи необхідно виявити динаміку розвитку інтересу. Ряд дослідників (А. Здравомислов, Н. Іванчук) вважають інтерес об'єктивно-суб'єктивною категорією, що фіксує перехід із сфери буття в сферу свідомості. С. Рубінштейн стверджує, що формування інтересу здійснюється від мало усвідомленої емоційної привабливості до усвідомлення об'єктивної значимості. Він вважає, що чим вище рівень свідомості, тим більшу роль в інтересі грає усвідомлення об'єктивної значимості тих завдань, у які в своїй свідомій діяльності включається людина [7, с. 525].

З'ясування сутності поняття "інтерес", його структури та розвитку на різних етапах і стадіях логічно веде до конкретизації наукових досліджень у плані формування інтересу старшокласників до певної професійної діяльності. Здійснення цієї мети передбачає вивчення природи формування в учнів загальних пізнавальних інтересів.

Детальне обґрунтування природи та суті пізнавального інтересу школярів дається в працях Г. Щукіної. Вона вважає, що пізнавальний інтерес – це не будь-який інтерес учнів до навчальних предметів, а інтерес, що пов'язаний зі змістом пізнавальної діяльності. Динамічність поступального руху, перехід від явища до суті, встановлення глибоких зв'язків володіння закономірностями є характерними рисами істинного пізнавального інтересу. Ось чому пізнавальний інтерес має інтелектуальний характер [8, с. 13]. У плані нашого дослідження велике значення має проведена Г. Щукіною, диференціація інтересу у зв'язку з різними рівнями знань учнів. Вона виділяє три групи інтересів – аморфні, широкі, стрижневі. Аморфні інтереси характеризуються невизначеністю привабливості предмета, відсутністю прагнення поглибити свої знання і вийти за межі шкільного навчання; широкі – прагнення учнів до вирішення пізнавальних задач, які охоплюють широке коло знань, що виходять за рамки шкільних програм та відзначаються бажанням оволодіти цими знаннями; стрижневі – цілеспрямованістю особистості і відносно вузькою спрямованістю на предмет поряд з високою активністю і практичною діяльністю. Стрижневий інтерес є визначальним, оскільки виступає в ролі провідного мотиву і може впливати на спрямованість особистості [8, с. 214].

Об'єктивне дослідження інтересу як категорії педагогіки, орієнтація на професію та професійну діяльність як об'єкт формування інтересу передбачає, що вивчення змісту інтересу і складності ставлення учня до майбутньої професійної діяльності повинне спиратися на розгляд самого об'єкта діяльності, тобто до конкретної професії. Тому в ряді дисертаційних досліджень аналізуються питання формування в учнів інтересу до різних професій. Так, Б. Барабаш та Р. Гарбич досліджували проблему формування інтересу до сільськогосподарської праці та механізаторських спеціальностей. Г. Георгієв вивчає проблеми виховання інтересу до робітничих професій в умовах неповної середньої школи. Проблема формування в учнів інтересу до

технічних професій аналізувалась О. Осиповим. Шляхи формування стійкого інтересу до праці в сфері матеріального виробництва висвітлені в результатах дослідження Є. Герасимчука. Формування в учнів інтересу до навчально-дослідницької роботи розглядаються в дисертації І. Кравцової.

Інтерес до певного виду чи сфери діяльності по суті є професійним інтересом, оскільки діяльність здійснюється людьми певних професій чи спеціальностей. В основі професійних інтересів школярів лежать потреби, мотиви чи здібності, які при правильно організованому педагогічному процесі з врахуванням активного впливу соціального оточення дозволяють всебічно розвивати особистість учня, створюють передумови для оволодіння ним комплексом необхідних знань, умінь та навичок.

Вивчаючи вплив змісту навчання і шкільної успішності на формування професійних інтересів учнів старших класів, А. Есаулов, за рівнем професійного інтересу поділив їх на три групи. До першої – віднесені учні з яскраво вираженим професійним інтересом. Для них характерне гармонійне поєднання навчальної діяльності та позашкільних занять, практичне знайомство із вибраною професією. Другу групу становлять учні із яскраво вираженим, але недостатньо стійким професійним інтересом. У третю групу входять учні з недиференційованим та нестійким інтересом, мало пов'язаним з позашкільними заняттями [4, с. 276].

Певні розходження у визначенні поняття “професійний інтерес” викликане, по-перше, складністю його функціональної природи, по-друге, неоднозначністю визначення поняття “загального інтересу”. Ми поділяємо визначення багатьох дослідників професійного інтересу як позитивного ставлення особистості до професії і як одного із видів загального інтересу. Однак, слід відмітити, що інтерес особистості до якоїсь діяльності може включати ознаки як загального, так і професійного інтересу.

Значну увагу дослідників привертає проблема динаміки становлення професійного інтересу. Аналіз публікацій дозволяє визначити таку динаміку його розвитку: зацікавленість, допитливість, пізнання, дія. Деякий інший підхід до динаміки процесу розвитку інтересу обґрунтовується в працях Н. Хмель. Вона намічає схему розвитку від створення емоційного моменту формування інтересу до практичної діяльності, до розвитку інтелектуальних сил учнів.

Г. Щукіна розглядає динаміку розвитку інтересу як рух від створення емоційної обстановки, накопичення позитивних переживань до збудження інтелектуальної активності, далі – до практичної діяльності, яка завершується реальним результатом. Є й інші підходи до структури динаміки розвитку професійного інтересу, але всі вони звертають увагу на поетапний характер виникнення інтересу, його розвитку і результату [8].

В інтересах людини відбиваються психологічні особливості та індивідуальні прояви психічних процесів. Останні, значною мірою визначають структуру інтересу, його компоненти. В працях, що присвячені питанням професійного інтересу, автори не дотримуються єдиної думки щодо його структури. Так, за В. Афанасьєвим, до професійного інтересу входять емоційний та пізнавальний компоненти. Професійний інтерес як інтерес до майбутньої чи наявної професійної діяльності розглядається як вибіркоче емоційне й пізнавальне ставлення і як спрямованість особистості, що виражається у прагненні до визначеної діяльності, до практичного оволодіння нею.

Т. Бухаріна та В. Кривенчач також підкреслюють емоційний і пізнавальний компоненти професійного інтересу. З. Нечипорук у професійних інтересах учнів поєднує емоційний та вольовий компоненти. До емоційного компоненту відносяться переживання привабливості (захоплення відповідною діяльністю, почуття виявленої радості від передбачення майбутнього успіху в роботі). Вольовий компонент виявляється в бажанні ознайомитись з конкретною професією, у прагненні оволодіти знаннями, уміннями та навичками, котрі потрібні для майбутньої діяльності.

Значно розширює структуру професійного інтересу Л. Йовайша, включаючи до нього такі компоненти: зацікавленість, позитивне емоційне ставлення до визначеного предмета, соціальну установку щодо даної сфери діяльності, вольове зусилля до дії в певній галузі, потребу у засвоєнні професійних знань та навичок, потреба у підвищенні кваліфікації [3, с. 107].

В. Сахаров, А. Сейтешев, А. Есаулов вважають, що до структури професійного інтересу входять емоційний, вольовий та інтелектуальний компоненти. Разом з тим, аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє розглядаємо інтерес старшокласників до певної професії як емоційно забарвлене, позитивне і вибіркоче ставлення учнів до неї, пов'язане з прагненням розширити знання та вміння і яке характеризується вольовою установкою на оволодіння професією. Це дозволяє

включати у структуру інтересу старшокласників до певної професії мотиваційний, пізнавальний та вольовий компоненти. Мотиваційний компонент передбачає емоційно забарвлене (позитивне чи негативне) ставлення особистості до певного роду діяльності. Пізнавальний компонент характеризує стійке і постійне прагнення до оволодіння відомостями про зміст, умови та характер праці за певною професією. Вольовий компонент зумовлює ступінь самостійності, активність учня в оволодінні необхідними знаннями, уміннями та навичками.

Для формування у старшокласників інтересу до напрямку трудової діяльності або конкретної професії необхідно створити умови для пролонгованого, а не дискретного педагогічного впливу на учнів. Тобто, розвиток професійних інтересів слід здійснювати на основі пізнавальних інтересів. Зокрема, необхідним є поєднання урочної та позаурочної діяльності учнів через диференціацію та індивідуалізацію навчання. Практично кожний навчальний предмет має певні можливості для формування професійних інтересів учнів [6].

Вирішення завдань формування професійних інтересів учнів передбачає визначення взаємозв'язків пізнавальних та професійних інтересів, співвідношення основних інтересів, рівнів розвитку професійного інтересу, динаміку його розвитку тощо. В цьому плані можна виділити наступні групи школярів: учні з яскраво вираженими пізнавальними інтересами, які не відповідають професійним інтересам; учні з різноманітними нестійкими пізнавальними інтересами, що неузгоджені з професійними; учні, в яких збігаються пізнавальні інтереси з професійними; учні, в яких виражений професійний інтерес, що не збігається з пізнавальними інтересами.

На взаємозв'язок пізнавальних та професійних інтересів вказує багато дослідників. Згідно з результатами досліджень М. Хомутової, пізнавальний інтерес тісно пов'язаний з професійним. На те, що домінуючий пізнавальний інтерес є основою професійного, вказують у своїх роботах Н. Морозова, В. Сахаров, Н. Степанкова, Г. Щукіна. Про те, що і навчальні інтереси пов'язані з вибором конкретної професії, свідчать результати досліджень Л. Ботякової, А. Голомштока, Л. Йовайши, М. Левітова..

Таким чином, розглядаючи інтерес як ставлення особистості до певного предмета чи явища дійсності, ми можемо стверджувати, що інтерес учня до певного напрямку трудової

діяльності має професійну спрямованість і визначається як складне пролонговане в часі новоутворення потребнісно-мотиваційної сфери індивіда, що ґрунтується на усвідомленні суспільно-економічної значимості даної діяльності та відповідних вимог її до людини і проявляється у прагненні оволодіти необхідними знаннями та уміннями та розвинути професійно значущі якості особистості.

Література:

1. Божович Л.И. Развитие мотивов учения у школьников / Божович Л. И., Морозова Н. Г., Славина Л. С. – М. : Известия АПН РСФСР, 1951. – 138 с.
2. Выготский Л.С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – М. : Искусство, 1965. – 379 с.
3. Йовайша Л.А. Проблемы профессиональной ориентации школьников / Л. А. Йовайша. – М. : Педагогика, 1983. – 128 с.
4. Левитов Н. Д. Способности и интересы / Н. Д. Левитов, В. А. Крутецкий. – М. : АПН РСФСР, 1962. – 308 с.
5. Осипов О.В. Формування в учнів 8-9 класів інтересу до технічних професій у процесі трудової підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Теорія та методика навчання” / О. В. Осипов. – К., 1999. – 19 с.
6. Пасічник Н.О. Формування інтересу старшокласників до підприємницької діяльності у процесі вивчення предметів соціально-економічного циклу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія та методика виховання” / Н. О. Пасічник. – К., 2000. – 20 с.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Полиграфкнига, 1946. – 704 с.
8. Щукина Г.И. Проблема познавательного интереса в педагогике / Г. И. Щукина. – М. : Педагогика, 1971. – 352 с.

В статье проанализированы теоретические подходы к проблеме формирования у старшеклассников интереса к профессиям в психолого-педагогических исследованиях отечественных и зарубежных авторов.

Ключевые слова: профессиональная направленность личности, профессиональный интерес, профессиональная ориентация, старший школьный возраст.

The paper explores theoretical approaches to problems of interest to seniors in the profession of psychological-pedagogical studies of domestic and foreign authors.

Key words: professional orientation of the individual, professional interest, vocational guidance, senior school age.